

Островий В. М. Місто Кам'янець-Подільський 1909 року очима галицьких просвітян / В. М. Островий // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: ОЮМ, 2008. – Т.11: Матеріали сьомого круглого столу „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету”. – С. 219-224.

УДК 94(477.43/44) “19” (045)

В.М. Островий

м. Кам'янець-Подільський 1909 р. очима галицьких просвітян

У повідомленні описується становище культури та освіти у м. Кам'янці-Подільському, яким його побачили члени галицького товариства “Просвіта” під час відвідин міста у 1909 р.

Ключові слова: Подільський Кам'янець, “Просвіта”, українці, українська мова.

В умовах становлення та розвитку національної свідомості українців, надзвичайну цікавість викликають відомості про стан освіти та культури в Україні та, зокрема, на Поділлі. Велике значення у розвитку нашого краю відіграло культурне товариство “Просвіта”, якому присвячено безліч наукових досліджень та публікацій. Серед широкого загалу дослідників можна виділити праці Л.В.Баженова¹, О.М.Завальнюка², Є.І. Сохацької³, В.С.Лозового⁴, В.А.Нестеренка⁵, А.А.Заводовського⁶ та багатьох інших. Незважаючи на суттєвий доробок подільських науковців, ще й досі зустрічаються маловідомі аспекти досліджуваної проблеми.

Особливий інтерес для сучасної історичної науки викликають свідчення, що залишили подорожні. Саме перші враження прибулих спостерігачів з інших держав або регіонів були найбільш об'єктивними та незаангажованими.

Так, у львівському часописі “Діло”⁷ від 26 серпня 1909 р., було опубліковано статтю під назвою “З дороги до Подільського Кам'янця”, де в популярній формі автор описав свої враження від побаченого на Поділлі. В першу чергу мандрівникам з Галичини кинулося у вічі безземелля подільських селян на фоні величезних панських латифундій, числені шинки у місті та написи виключно російською мовою при тому, що більшість мешканців були українці. Галичани також виявили цілковиту відсутність у продажу української преси, домінували лише російськомовні та польськомовні періодичні видання. Відмічено навіть те, що пам'ятка архітектури - турецька фортеця, прилаштована російською владою до потреб арештанської роти, богослужіння в церквах та костьолах

давнього Кам'янця проводиться виключно російською або польською. Єдине, що позитивно вразило подорожніх - це архітектурна велич міста та місцеве товариство "Просвіта", на будівлі якої був єдиний у місті напис українською мовою. З радістю автор описує зустріч з членами кам'янецького товариства "Просвіта", при якому функціонувала єдина українська бібліотека. Характерно, що українські часописи надходили до бібліотеки із запізненням попередньо зазнавши цензури. Відмічено у статті і незабутнє враження про подільський музей при промисловій школі з багатою краєзнавчою експозицією, яку створив Ю.Січинський. В цілому стан освіти та культури у краї справив гнітюче враження на галицьких просвітян, оскільки мова українського народу та його соціально-економічний стан зазнали жорсткої дискримінації з боку російської влади.

З огляду на особливу цінність матеріалу стаття подається повністю.

З дороги до Подільського Кам'янця

Невеличким гуртком в два запряги вибрали ся ми до Подільського Кам'янця. Вранці 14. серпня переступили ми забору Гуковської таможні і станули на ґрунті Російської імперії. Наш шлях йшов прямою лінією на полудневий схід; - ліворуч синіли узгір'я Медоборів, на право розтягали ся непроглядні, безлісні простори, засіяні з рідка оселями. Незамітно, а постійно підносить ся терен в гору, що відчувають найкрасше наші коні, тим більше, що від часу, як ми покинули таможню паде дощ, який щораз більше псує дорогу. Наша дорога, як і всі російські, дуже широка. Та на жаль не видно на ній а ні сліду шутру, лише грубі верстви мілкового пороху, який під впливом дощу котить ся валами за колесами наших возів. Терен що-до свого топографічного вигляду не ріжить ся від землі на галицькім Поділю, однак з переступленем границь кидає ся нам в очи брак малих мужицьких нив; по обох боках шляху розтягають ся широчезні лани, лятіфундії поміщиків російського Поділя. Стрічні селяни говорять тою самою мовою, що і наші мужики, та декуди попаде московське слово, що й свідчить про впливи під якими нарід знаходить ся.

В половині дороги над річкою, про якої назву від стрічних годі було довідати ся, та яка мабуть зветь ся Соня, розкинуло ся містечко Горине, чи по "казьонним" спискам Оринин. Містечко не представляє собою нічого замітного. Ті самі жидівські доми з шинками в осередку, ті самі хатки окружені садами по передмістях, як і у нас в якій Пробіжній, або Хоросткові, лиш численні написи в російській мові вказують на те, що ту режим російський. Дуже багато льокалів з написями "пиво", в яких крім сего трунку не мож більше нічого дістати. За те в "Русском трактирь-і" продають казенну горівку в опечатаних начинях ріжної величини, с котрих найменші носять характеристичну назву "мерзавчики".

По базі рушили ми далі в дорогу і незабаром розкрили ся перед нашими очима контури будіволь старинного Камянця. Здавало ся вже недалеко, однак розмочена дощем дорога ставила чималі труднощі підтоптаним коням жидівського фякра. З великим опізнанем і в дихім настрою прибули ми до Камянця, та чудовий вид, що розкрив ся нашим очам, каже нам забути про труди і пригоди дороги. Ми в'їздимо до міста турецьким мостом, біля котрого вносять ся руїни старинної кріпости, що звертають нашу думку в далеку минувшину... Давня турецька кріпость служить тепер інтересам русської культури даючи приміщенє арештантським ротам.

Швидко станули ми в готели і привівши до ладу нашу одіж, пустили ся в місто бажаючи пізнати Камянець, та жите нашого народу. Наперед зайшли ми в гостинний дім загально поважного свідомого Українця д-ра Костя С., який завів нас відтак до камянецької "Просьвіти". Хоч з огляду на спізнену пору і час канікул не застали ми в товаристві багато членів, то всеж таки мали нагоду з деким познакомити ся і обміняти ся думками. – І тут почули ся ми мов у рідній хаті. – В "Просьвіті" стрінули ми також інж. П. Волосенку, який з найбільшою охотою підняв ся супровожати нас по Камянці. І під його проводом пустили ся ми новим надбережним бульваром розглядати місто.

Перед нашими очима виступали величезні одностайні камінні скали, що становлять береги Смотрича окружуючого срібною лентою середину міста. Кожний крок проносить нові ефекти. Провідник наш показує нам струнку вежу старинного турецького мінерата, а заходяче сонце золотить півмісяць, на котрім уміщено тепер статую Матери Божої. Недалеко від мінерата зарисовує ся баня вірменського костела, що зовсім пригадує структуру наших церков. Крутими східцями сходимо з прямовісної скелі в долину Смотрича, а послідні лучі заходячого сонця осьвічують старинні мури величезного на самім березі Смотрича поставленого будинку – високого на чотири поверхи, в якім був колись турецький гарем, а який тепер служить на шпиталь і казарми для війська.

Западає вечірний сумерк. Тут і там замічаємо сьвітла, які додають нового чару і так чудовому краєвидови. Та спізнена пора приневолює нас удатись до нашого пристановища. Вертаємо з серцем переповненим жалем.

На другий день раненько продовжуєм огляданне міста. "Новим мостом" переходимо на новий "план", який відзначає ся широкими, обсадженими деревами бульварами, гарними публичними будівлями і потопаючими в зелені садів приватними віллями. Тут звертає нашу увагу візантійська структура Александро-Невського собора здвигненого і украшеного величезним накладом. На "новім плані" знаходить ся також льокаль камянецької "Просьвіти" з бібліотекою і читальнею, на якої столі лежать майже всі виданя української перйодичної преси. "Діло" доходить неімовірно пізно, так прим. в

суботу вечер подибали ми число сеї газети видане ві второк тогож тижня. Пояснюють нам се тим, що часопись іде до цензури в Одесу, а доперва відтам заходить російськими почтами на місце призначеня. До речі не вадить замітити, що Камянець має дуже лиху комунікацію, а найблизша стація залізниці віддалена від сего губерньського города о 35 верств.

Крім “Просьвіти”, в якій після інформації бібліотекарки є досить значний рух в вypoжичуваних і продаваних книжках, оглянули ми в старім місті промислову школу, в якій учив між иншими звістний також Галичанам артист-маляр В. Розвадовський. З деяких його картин, як прм. з картин з’ображаючої могилу Шевченка пороблено гарні репродукції і ми не занехали покупувати їх на памятку. В тім самім будинку, що школа поміщений також подільський музей. Дуже цікаві збірки предметів палеографічних та археологічних, старих друків, портретів, воєнних знарядів, збірка нумізматична, моделі церков і т.п. займають чотири комнати. Вельми симпатичний протоєрей о. Сициньський, якого трудами і заходами повстав і удержує ся цілий музей, та який оголосив друком много праць про Поділе, з великою охотою, та знанєм річи пояснював нам поодинокі колекції. На жаль короткий час, яким ми еще розпоряджали не дозволив нам довше задержувати ся і ми обмежували ся на огляненю лиш дечого. Між портретами звернув нашу увагу характеристичний образ Гонти, з якого бє незвичайна енергія і сила волі сего провідника народнього руху. Дуже цікавий також образ, що представляє голову козака, зложений мозаїкою з ріжномаїтних кусників дерева, які незвичайно плястично віддають черти лица.

Продовжуючи оглядини міста, зайшли ми до славного собора Александро-Невського, де саме правила ся служба Божа. Внутрішне уладжене сего не дуже великого храма цікаве тим, що в іконостасі уміщено аж троє царських врат враз з кореспондуючими дверми сїверними і южними. Служба правила ся при престолі на против одних з побічних царських врат, а хор гармонійно зложений співав досить притишеним голосом, що і підносило повагу богослуженя.

По дорозі вступили ми до катедрального костела наповненого битком людьми всяких звань, які з великим заінтересованєм слухали польської проповіді. Костелів в Камянци є пять, а всюди повнять службу патріотичні польські ксьондзи, які не поминуть ніякої нагоди, щоби з проповідниці підняти духа своїх вірних, та загрівати їх до любови свого рідного. – Був час за правління преосьв. Парфенія, шо і в православних церквах голосило ся Боже Слово в українській мові, та час вже той проминув. Сьвідомого сина України переведено десь в Тулу, а наслідник його завів такий лад, що тепер ніякий сьвященик і не відважить ся промовити до своєї пастви рідним словом. В поріванню до

Поляків ведеть ся тут Українцям далеко гірше і мимо т.зв. конституції відчувають вони, що вони не панами в своїй землі.

Взагалі м. Кам'янець, хоч в нїм більшість населення Українці, вже своїм зверхнім виглядом робить вражінє мов би польського міста. Всї вивіски і написи на склепах і магазинах утраквістичні; російські та польські. Натомість мимо пильного гляданя не знайдеш української написи, хиба на домі “Просьвіти”.

По улицях увихають ся кольпортери газет, що на силу напихають ріжні російські та польські часописи, а коли спитаєш про “*Раду*”, або другу українську часопись – стеоретипна відповідь, що такої нема. Рівнож і в готели, якого властителем є Жид, стрїнули нас польською мовою, та хоч ми заєдно говорили по нашому не хотїли сї люди зрозумїти, що “пани” можуть вживати хлопської мови.

Полагодившя нашї дїла, ми попрощали Кам'янець та рушили назад до дому. В переїзді через Горинє застали ми мимо недїлі оживлений торг, на який з'їхало ся околичне селянство з своїм мізерним статком. Селяни схожі по своему типу і одягом з селянами галицького Подїля, та вони якісь помарнілі і прибиті горем. Родюча та пливуча молоком і медом подільська земля видно підносить свої дари кому иньшому. Ми не могли довідатись також про число та стан шкіл, але відай відносини в тїм напрямі не дуже сьвітлі, особливо що наука подає ся в чужій мові.

З важкими думками покинули ми Горинє, та дивлячись на се, що круг нас діяло ся, ми мимохіть згадали розпучливі слова поета:

... Чому не йде апостол правди і науки.

Чорнокінці великі. 24 серпня 1909 р.

Примітки

1. *Баженов Л.В., Кучеров Г.Г.* Подільська “Просвіта” у дослідженнях вітчизняних істориків // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. - Т.6: Матеріали другого круглого столу. „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII-на початку XXI ст.”. – С.306-318; 2. *Завальнюк О.М.* “Просвіта” і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі (до 90-річчя утворення подільської “Просвіти”) / Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції 9-10 листопада 1995 р. – Хмельницький, 1995. – С.15-19; 3. *Сохацька Є.І.* Український прорив: подільська “Просвіта” на сторінках “Ради” (1908-1914 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. - Т.5. – С.247-261; 4. *Лозовий В.С.* Діяльність подільської “Просвіти” в 1906-1914 рр.

// Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). – Кам’янець-Подільський, 1996. – С.6-27; 5. *Нестеренко В.А.* “Просвіта” в добу національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.) // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). – Кам’янець-Подільський, 1996. – С.28-40; 6. *Заводовський А.А.* Преса початку ХХ ст. як джерело дослідження становлення української ідеології, національної освіти, церкви і культури на Поділлі // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. - Кам’янець-Подільський: ОІОМ, 2005. - Т.5: Матеріали круглого столу. „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у ХVIII-на початку ХХІ ст.” Т.5. С.262-271; 7. *З дороги до Подільського Кам’яця* // Діло. – (м. Львів), 1909. – Ч.187. – четвер 26 серпня. – С.1.

Резюме

В сообщении описывается состояние культуры и образования в г. Каменце-Подольском, каким его увидели члены галицкого товарищества «Просвита» во время посещения города в 1909 г.

Ключевые слова: Подольский Каменец, «Просвещение», украинцы, украинский язык.